

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION



AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

BIERNACZKY János

Leo Frobenius a tegnapi és a mai néprajzi kutatás tükrében

Eredeti közlés/Original publication:

Kézirat / Manuscript (? 1980 és 1990 között készült)

Elektronikus közlés/Electronic publication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.079

Dátum/Date: 2013. október/October 27.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

Biernaczky János: Leo Frobenius a tegnapi és a mai néprajzi kutatás tükrében, *AHU MATT*, 2013, **pp. 1–15. old.**, No. 000.000.079, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

– kézirat az Afrikai Kutatási és Kiadási Program archívumában

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, a régebbi tudományos eredmények kiegyensúlyozott értékelése, Leo Frobenius elméleti bázisa (szellemtörténeti iskola: az intuíció szerepe), az Atlanti-hipotézis és a mai álláspontok, a hamita–etióp elmélet, a félreértelmezett Frobenius, a német tudós elképzeléseinek helyes értelmezése

African studies in Hungary, balanced assessment of the older scientific results, theoretical basis of Leo Frobenius (school of history of ideas: the role of the intuition), the Atlantic Theory and the present positions, the Hamitic–

Ethiopian Theory, the misunderstood Frobenius, the correct interpretation of the German scholar's ideas

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMEN-
TUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC
SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES,
COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/
writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikánisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

LEO FROBENIUS¹ A TEGNAPI ÉS A MAI NÉPRAJZI KUTATÁS TÜKRÉBEN

Biernaczky János

Ha valamely tudomány szívügyünké válik, előbb-utóbb a múltja iránt is érdeklődünk. S ahogy a nemzethez, a néphez, az etnikumhoz tartozás érzését és tudatát elmélyíti a „saját” történelem ismerete, ugyanúgy az adott tudományos szakmához is közelebb kerülünk, ha megismerünk egyet-mást korábbi erőfeszítéseiből.

A visszatekintés nemcsak érzelmi kérdés. A múlt ismerete és bíráló-értelmező elemzése lehetővé teszi az eddigi eredmények és hibák különválasztását, a fölösleges újrafelfedezések elkerülését és a kitűzendő célok helyesebb meghatározását.

Ám akik a kulturális antropológia vagy a folklorisztika területén – nemcsak képletesen szólva, de valóságosan is – sűrű őserdőkben új ösvényeket törtek, s akikkel szemben, mert később születünk, oly könnyű okosabbnak lennünk, nem szolgáltak-e rá, hogy egy-egy csendes órán megpróbáljunk beleilleszkedni abba a letűnt korba és környezetbe, abba az atmoszférába, amelyben dolgoztak?

Nos, máris két alapvető problémába ütköztem,

– az egyik: a történelmi szempont,

– a másik: a tudomány és az intuíció kapcsolata.

Ami a történelmi szempontot illeti, a Radcliff-Brown és Malinowski által fémjelzett és sokáig uralkodó funkcionalista iskola, amely a törté-

¹ Leo Frobenius német etnológus (1873–1938); 1904–1935 között 12 expedíciót vezetett Afrikában, 242 írott művet, tanulmányt és könyvet hagyott maga után; jelentős régészeti feltárásokat végzett; 1922-ben megalapította azt a Kultúr-morfológiai Kutatóintézetet, amely az ő nevét viseli és Frankfurtban működik. Két franciára lefordított munkája a harmincas évek második felében Franciaországban jelentős hatást gyakorolt a „Négritude” mozgalomra (ezek a következők: *Schicksalskunde im Sinne des Kulturwerdens*, fordításban: *Le Destin des Civilisations*, és főleg a *Kulturgeschichte Afrikas*, fordításban: *Histoire de la Civilisation africaine*).

nelmi szempontot elhárította, bár messzemenően rászolgál arra, hogy érdemeit elismerjük, mégis úgy gondolom, a történelmi szempont előbb-utóbb visszatér a folklórkutatás területére, és újra súlyponti szerepet kap.

Az idő dimenziója három vonatkozásban is figyelemreméltó. Először a folklórjelenségek változásainak nyomon követésében, másodsor tudománytörténeti vonatkozásban, s végül – amint ezt Frobenius példáján is megkísérlem egészen vázlatosan érzékeltetni – a szakma egyes tudósainak személyes fejlődéstörténetében.

Ami az intuíciónak a tudományos munkában játszott szerepét illeti, először arra kell gondolnunk: egy-egy új tudományos irányzat, egy-egy új iskola többnyire túlzások jegyében születik meg, többé-kevésbé abszolutizálva a maga új szemléletmódját és új módszertanát. Ennek, úgy vélem, egyszerű pszichológiai oka van. Hiszen az új ösvények töréséhez általában olyan hatalmas szellemi erőfeszítésre van szükség, melynek kifejtése csak a hit és meggyőződés roppant érzelmi energiaforrásai segítségével lehetséges, és ilyenkor a lelkesítő új távlatok s az ígéretes kilátások azt az illúziót keltik: „igen! – végre sikerült megragadni a ’lényeket’, sőt talán éppen az ’egészet’”. Ha ilyesmi valaha is sikerülne, az az adott tudományágra vonatkozóan természetesen a céltalanság állapotának a beköszöntését hozná magával, de ez egyfelől a problémák bonyolultsága, másfelől az emberi felfogóképesség korlátozottsága miatt szerencsénkre sosem következhet be.

Az új irányzatok egyoldalúságának példajaként röviden a szinte tegnap lezajlott strukturalista vitára emlékeztetek, melynek során a véleményeltérések egyike arra vonatkozott, vajon – a szociológia terén – a struktúrák „valóságban létező, a társadalmi rendszert vezérlő, egyensúlyozó dinamizmusok-e” (Georges Gurvitch), vagy pedig csupán többé-kevésbé találó modellek (függetlenül attól, vajon látható „felszíni összefüggések” (egy-egy amerikai szociológusok), vagy „mindig látensek, öntudatlanok” (Lévi-Strauss).²

De vessünk most pillantást Frobenius és a két felvetett probléma közötti kapcsolatra.

Frobenius szemléletétől elválaszthatatlan a maga kultúrkör-elmélete, amelyet először 1898-ban publikált,³ és a húszas években folyamatosan kiadott *Atlas Africanus* sorozattal próbált hozzá tudományos alapokat te-

² Az idézetek forrása: Hankiss Elemér: Bevezető a *Strukturalizmus* című kiadványhoz (Budapest, 1971, I. köt., 5–22. old.)

³ *Der Ursprung der afrikanischen Kulturen*, Berlin, 1898.

remteni. Ez a kultúrkör-elmélet egyben kezdettől fogva összefonódott az ő sajátos – az emberiség legősibb múltjáig visszanyúló – történetiszemléletének kidomborításával.

Ami pedig a folklórtudomány bizonyos részfeladataiban sosem nélkülözhető intuitív tényezőt illeti – a tőlünk eltérő, idegen kultúrák megértésére törekedve, a beleérzés e téren nélkülözhetetlen segítő szerepét –, tekintetbe kell vennünk, hogy Frobenius korában az ún. szellemtörténeti iskola (Wilhelm Dilthey 1833–1911, Friedrich Gundolf 1880–1931 stb.) volt, legalábbis Németországban, a „teljes megértés” ígérését nyújtó uralkodó irányzat, s ennek következtében az intuíciónak Frobenius a tudományos megismerés terén különleges jelentőséget tulajdonított.

Az intuíció szerepének kiemelése Frobeniusnál – de a szellemtörténeti iskola egyes más alakjainál is – szükségszerűen kapcsolódik a szellemtörténeti gondolkodásmód egy olyan vonásához, amely a mi korunkig mutat előre. Ti. akár a nyelvészetből (Saussure, Jakobson stb.) kibontakozó strukturalizmusra, illetőleg ennek nyomán a különféle tudományágakban – így az etnológiában, a szociológiában, a pszichológiában, a gazdaságtudományban stb. – használt strukturalista módszerekre, akár a biológiai megközelítésű (Ludwig von Bertalanffy) törekvésekből kicsírázó és a kibernetikától (Norbert Wiener) lendületet kapott rendszerelméletre gondolunk, korunk e két tejtestvér irányzatának egyik alapvető vonása, hogy – szemben a 19. század tudományának döntően induktív módszertanával – alapvetően az egészből indul ki, az egészről alkot (deduktív jelleggel) modellt, s így halad a részletek mélyebb megértése felé: az egész és annak különböző szintű komplex strukturális egységei, valamint az adott rendszer alapelemei között fennálló dinamikus kapcsolatok, kölcsönhatások összképének megértése, illetőleg „intuitív” megragadása által. Nos, ennek az alapvetően deduktív, az egészből a rész felé közelítő gondolkodásmódnak az igénye már megmutatkozik a szellemtörténészek egyes képviselőinél, és közöttük jelentős mértékben Frobeniusnál is.⁴

S talán éppen ez az a pont, amely Frobenius esetében, de más szellemtörténészeknél is, részben a realitástól elkalandozó – ma úgy mondanánk – téves modellalkotások felé utat nyitott.

De ha már előhozakodtunk az intuíció kérdésével, szánjuk éppen ezeket a perceket a régieknek – közelebről Frobeniusnak –, és próbáljuk meg két általánosan elutasított elméleti konstrukcióját, az azokkal elérni

⁴ Lásd Jonas Norkaitis: *Kulturphilosophie und Kulturpsychologie von Leo Frobenius*, Kaunas, 1955, 129. old.-tól.

kívánt célt az ő korának atmoszférája, s az ott és akkor a maradiság ellen opponáló Frobenius felől megérteni.

Annyit még előrebecsátunk: Frobenius megítélésekor feltétlenül el kell választani a gondolati konstrukciókat kialakító tudós arculatát – melyre most vetünk pillantást – a tényfeltáró tudósétól, akivel később foglalkozunk.

A két kiemelt elméleti konstrukció közül

– először az Atlanti-hipotézist,

– másodsor az egymással szembeállított etióp és hamita kultúrára vonatkozó elgondolást vesszük szemügyre.

Az *Atlantisz-hipotézis* elválaszthatatlan Frobenius kultúrkör-elméletétől, a kulturális diffúzió és az egységes belső összefüggésrendszerként kialakuló kultúrkörök feltételezésétől.

Afrikában Frobenius – történelmi fejlődés eredményének tulajdonítva – négy nagy kultúrkört különböztetett meg.⁵ Az Atlantisz-hipotézis ezek közül a nyugat-afrikai atlanti kultúrkörhöz kapcsolódik.

Miután a vonatkozó szakirodalmi viták többnyire néhány kiragadott rész kérdés körül forognak, s így a hipotézis egészéről nem adnak képet, Frobenius különböző munkái alapján megkísérlem azt felvázolni:

– A gazdag természeti kincsekben bővelkedő földrésznagyságú szigetről, Atlantiszról – és annak a Poszeidon-kultuszt ápoló, bronzlapokkal borított fellegrváráról – Platon révén fennmaradt egy egyiptomi eredetű legenda. Nos, e legendának, az itt következő érvelés szerint van történelmi magva. Atlantisz létezett!

– Atlantisz – ellentétben a legenda állításával – nem süllyedt el. Mert Atlantisz nem más, mint Nyugat-Afrika Aranypart körüli vidéke: egy nyugat-földközi-tengeri kereskedő hajós nép (feltehetően az etruszkok) valamikor virágzó kolóniája. E régi tengeri hatalom létezését az Atlantisz-legenda is megerősíti, említést téve arról a nagy háborúról, melynek során e nyugat-mediterráni hatalomtól a Földközi-tenger medencéjének keleti partja mentén élő népeket – közöttük az egyiptomiakat is – a görögök hősiessége mentette meg.

– Atlantiszról, azaz Nyugat-Afrikáról nem sejtették, hogy földje összefügg Líbiával – az ókori Afrikával –; külön kontinens nagyságú szigetnek gondolták.

⁵ Ezek: az észak- és dél-eritreai, a szirtiszi és az atlanti kultúrkör. Elnevezésük a feltételezett behatolási földrajzi frontvonalból származik.

– Atlantisz elsüllyedésének hírére, a karthágóiak gyakorlatához hasonlóan, az a nyugat-földközi-tengeri kereskedő hajós nép (az etruszk?) költötte, amely versenytársai előtt el akarta titkolni értékes üzleti kapcsolatait.

– A földközi-tengeri kultúrát (melynek nyugat-afrikai nyomait Frobenius igen részletesen kimutatja) erre a Szahara és az őserdők által elzárt területre – a hipotézis fölállítójának meggyőződése szerint – kizárólag tengeri úton, hajós-kereskedő-kolonizáló népek vihették.

– A kolonizálást – a hajóút veszélyeinek kockázatát – messzemenően indokolják az afrikai Atlanti-tengerparton beszerezhető áruk: az arany, az elefántcsont és a rabszolga.

– Nyugat-Afrika életképes népessége, termékeny vidéke és természeti kincsei lehetővé tették, hogy a nagymértékű gazdasági kiaknázással járó ókori kolonizálás ellenére ott helyben erős államszervezet, fejlett udvari élet, magas színvonalú kultúra alakuljon ki.

– A szóban forgó tartós kapcsolat következtében Nyugat-Afrikába behatolt az az ősi földközi-tengeri kultúra, amelynek mitológiája egén még nem Zeusz, hanem Poszeidon volt a legfőbb isten. Az ottani hagyományok közül különösen szembeötlő a Poszeidonnal azonosítható Olokun kultusza, a bronzlapokkal borított Atlantisz fellegvárára emlékeztető benini, ugyancsak bronzal bevont városfalak.

– Két olyan bibliai idézet ismeretes, amelyek feltehetően Nyugat-Afrika aranyára utalnak: az „Ofir”-ből, azaz „Uphaz”-ból való aranyat említve föltűnő Ufaz = Ufa = Uhe, illetőleg = Ife egybecsengése.⁶

– Azt, hogy a jorubák országa – Benin, Ife stb. – évezredek múltán az atlantiszi hagyományok menhelye maradhatott, elzárt, periférikus földrajzi helyzete tette lehetővé.

– Kiegészítésül mindehhez Frobenius kezdettől hangoztatott fenntartásai:

„Bizonyos, hogy az Atlantiszról hírt adó szolóni elbeszélés: regény, egy mítosz díszítette monda, de a magja valódi... mint a Trója-legendáé...”⁷ „...Nem mintha olyan ostoba lettem volna, hogy feltételezzem, miszerint Benin falai a régi Poszeidon váron emelkednének, vagy hogy Benin bronzkincse az ősi atlantisziak rég elsodródott fali díszéből való lenne. Nem! – de ez a gondolat... az agyagfal fémmel díszítése: ez rokonság. És ebben áll Benin örökségének atlantiszi eredete...”⁸

⁶ Frobenius: *Das unbekannte Afrika*, München, 1923, 138. old.

⁷ Uő.: *Und Afrika sprach...*, Volkstümliche Ausgabe, Berlin, 1912, 350. old.

⁸ Uő.: *Auf dem Wege nach Atlantis*, Berlin, 1911, 10–12. old.

S az idézetek hallatán még annyit: igaz, ifei szoborleleteit Frobenius Kr. e. eredetűnek vélte, holott az utólagos vizsgálatok és megállapítások alapján azok keletkezését a tudomány ma a Kr. u. 14. század körüli időkre teszi; így tehát e leletek Atlantiszra vonatkoztatott bizonyító értékét Frobenius kétségkívül túlbecsülte. Arra is ki kell azonban itt térnünk, hogy a vitatott hipotézis felállítójának halála után öt évvel, 1943-ban William Fagg Nigériában föltárta az ún. Nok-kultúra maradványait, amelyeket kapcsolatban állóknak tekintik az ifei kultúrával. Ezek keletkezése viszont minden bizonnyal a Kr. e. első évezredre tehető.

A higgadt tudós tegnap is úgy vélhette, s bizonyosan ma is úgy gondolja: teljesen fölösleges volt témája kapcsán Frobeniusnak az Atlantisz-legendával előhozakodnia. Amikor ezt a kérdést mérlegeljük, nem feledkezhetünk meg azonban egyrészt Frobenius legfőbb célkitűzéséről: arról a bizonyítási szándékról, amely szerint mind az ősi, történelem előtti, mind a természeti népek kultúrája mélyeséges emberi értékek hordozója, arról, hogy e népek és törzsek kultúrájának ismerete nélkül nincs teljes körű történelmi ismeret, s hogy ebben a tekintetben Afrika roppant értékeket őrzött meg az emberiség őstörténetéből. Másrészt azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy amikor ilyen irányú kutatásai során Nyugat-Afrikában a német afrikanista keze ügyébe kerültek egy ősi magaskultúra emlékei, amelyekről úgy tűnt, hogy kapcsolatban állnak a klasszikus ókor egy titokzatos hagyományával, az ókori, magas műveltségű Egyiptom által is csodált gazdag, kulturált Atlantisszal, az elsüllyedt hatalmas sziget legendájával, Frobenius előtt felelevenedett az előtte félévszázaddal született Schliemann alakja, akinek teljesítménye rá fiatal korában igen nagy hatást gyakorolt. S aki voltaképpen nem tett mást, mint hitt a régieknek. Pedig annyi támpontja sem volt, mint Frobeniusnak. Mégis – a korabeli tudományos világgal makacsul szembehelyezkedve – szilárdan hitt benne, hogy a Homérosz hőskölteményeiben leírt események alapvetően nem költői kitalálások, hogy azok valóságos történelmi eseményekről adnak hírt az utókor részére. Szem előtt tartva e körülményeket, ugyan miért ne kockáztathatta volna meg Frobenius, hogy higgyen a Platón, illetőleg az öreg egyiptomi pap szájába adott legenda történelmi gyökerében?

Lehet, hogy e sorok olvasója most azt gondolja: szép, szép, s talán mindebben van is valami, de ugyan minek ma részletesen foglalkozni egy olyan fél évszázaddal ezelőtt keletkezett hipotézissel, amely jellegénél fogva végül is soha nem lesz bebizonyítható – ha persze megcáfolha-

tó sem –, s ennél fogva tudományos téren úgyis mindenképpen mellőzni kell. Erre az a válaszom: az igazságérzet okából. Ugyanis tüstént egy furcsa példával mutatok rá, miképpen őriz meg olykor a legértékesebb szakirodalom is korábbi tudományos vitákból egészen egyoldalú, téves megállapításokat. A példát az angol afrikanista, Basil Davidson: *Az újra felfedezett ősi afrika* című, angolul 1960-ban megjelent munkájából merítem, aki alábbi kitételét feltételezésem szerint csakis valamilyen Frobeniust bíráló írományból vehette át. Amikor ugyanis Davidson – említett könyvében – elmondja, hogy az 1897. évi büntetőhadjáratkor az angolok Beninben gyönyörűen faragott elefántagyarakat és sok száz bronz domborművet zsákmányoltak, hozzáteszi még ehhez:

„Leo Frobenius német afrikanista egy évtizeddel később még több ilyen leltre bukkant (ti. Ifében), s ő mindezt Atlantisz, az elveszett kontinens örökségének tulajdonította...”

Vagyis Frobenius még 1960-ban – a Nok-kultúra feltárása után majd 20 esztendővel – is olyan fantaszta színében kerülhetett az olvasó elé, aki egy mesebeli elsüllyedt kontinens kulturális hagyományairól szőtt regényes álmokat. Holott az Atlantisz-hipotézisnek már az első megfogalmazásakor is éppen azt állította: Atlantisz, vagyis az a terület, melyet Frobenius Atlantisszal azonosít, sohasem süllyedt – azaz veszett – el, mert ez a földrésnyi sziget nem más, mint Nyugat-Afrika.

De visszatérve gondolatmenetünkhöz, a Nyugat-Afrikában mutatkozó földközi-tengeri eredetű kulturális hatások jeleit a tudomány jelenleg is elismeri. Behatolásuk útja kapcsán Frobenius hipotézise azonban két főltöbb vitatható pontot tartalmaz:

- a kultúrhatás tengeri úton keresztüli odajutását,
- az Atlantisz-legendával való időbeli egyeztetés iránti szándékból az etruszkok közvetítő szerepének bizonygatását.

Ami az első pontot illeti, a mai eléggé általánosan elfogadott álláspont szerint

„A valószínűleg a neolitikumig visszanyúló, a bevándorlás többszörös hullámai által közvetített gondolatok és kultúrjavak között... felismerhetünk olyanokat, melyek az ősi Egyiptomból, az *ősi földközi-tengeri* területről, az iszlám előtti Észak-Afrikából... (stb.) érkeztek ide. Ezek... Felső-Guinea erdőiben... gyűjtőmedencére találtak...”

...Leo Frobenius a Nyugat-Ázsiára utaló kulturális csúcsteljesítmények hatására felvetette a nyugat-afrikai tengerparton az atlanti kultúrkört, mely keletkezését a Földközi-tenger térségéről eredő korai, tengeren túli kolonizációnak kö-

szönhetne volna. Ma ehelyett, néhány megbízható részletbizonyítékra támaszkodva előnyben részesítik e tartomány kialakulásához vezető impulzusok szárazföldön keresztüli érkezésének a gondolatát. A további vizsgálatok folyamán azonban mégsem szabad teljesen figyelmen kívül hagyni bizonyos kulturális elemek vagy komplexumok Atlanti-óceán felőli átvételének kiegészítő lehetőségét. Még mindig nem lehet a mellett szó nélkül elmenni, hogy a Frobenius-féle atlanti kultúrkör igen fontos 'nyugat-ázsiai' elemeinek a szóba jöhető, Afrikán keresztül vezető szárazföldi utakon nincs semmilyen (régészeti etnológiai leleteken, megfigyeléseken nyugvó) térbeli folytonossága.”⁹

Ami az etruszkok esetleges nyugat-afrikai kulturális szerepét illeti: ez a gondolat különösen éles ellenvetéseket támasztott. Példaként álljon itt egy magyar tudós tanulmányának néhány megállapítása.

„Legproblematikusabb... maradt a tőle (ti. Frobeniustól) felvetett pontok közül a jorubák... izgató találkozása az ősi etruszk kultúrának megfelelő jelenségekivel... Nyilván azért, mert szerzőnknek tájékozottsága ezekben a bonyolult, a szakemberek előtt is, ma is, alig derengő alapkérdésekben, a Kr. e. 2. évezredre visszanyúló etruszk múlt problémáiban, szükségképpen és érthetően állott eleve fordított arányban azokkal... a világtörténet menetének egész eddigi képét felforgató következtetésekkel... amire Frobeniust szinte csak a külső ember felelőtlenebb bátorsága csábíthatta.”¹⁰

E korai, Frobenius halála évében megjelent és a Frobeniusszal szemben a tudósok elég széles táborában megnyilvánuló ellenérzést jól tükröző írás után – amelynek konkrét forrása meggyőződésem szerint föllelhető a korabeli német tudományos irodalomban – áttanulmányozva a Massimo Pallottino tollából származó s az etruszkok történetét ismertető jelenkori, igen körültekintő munkát¹¹, úgy tűnik, ha azt Frobenius egy időgép jóvoltából ismerhette volna, inkább támpontokat lel, semmint a

⁹ Hermann Baumann: *Die Völker Afrikas und ihre traditionellen Kulturen*, II. köt., 1979. Ezen belül: W. Schulz-Weidner: *Die östliche Atlantische Kulturprovinz*, 373. old.

¹⁰ Marót Károly: „K. Th. Preuss és Leo Frobenius – in memoriam, *Néprajzi Értesítő*, 1938. évi 2–4. száma, 3. old., 17. lábjegyzet. – „A világtörténet menetének... eddigi képét felforgató következtetés” itt bizonyosan Frobeniusnak arra az okfejtésére céloz, mely szerint az európai történelmi fejlődés „kelet-nyugati” súlypont-eltolódási irányával szemben a Kr. e. 2. évezred végén időlegesen – az etruszkok révén, s éppen az Atlantisz-hipotézis láncszemeként – egy „nyugat-keleti”, tehát fordított irányú mozgás volt észlelhető. (Frobenius: *Und Afrika sprach...*, Volkstümliche Ausgabe, 346–347. old.)

¹¹ Massimo Pallottino: *Az etruszkok* (Etruscologia), Budapest, 1980.

feltevését megcáfoló megállapításokat. Lássunk erre vonatkozóan az említett munkából három idézetet.

Az első így hangzik:

„Az a tény, hogy a homéroszi költeményekben nem szerepel a tirrén kalózkodás, viszont belekerült Dionyszosz mítoszába a későbbi „homéroszi” himnuszba, lehetővé teszi számunkra, hogy az etruszkok tengeri vezető szerepének legnagyobb arányú kibontakozását a Kr. e. 7. és 6. századra tegyük. A régészeti adatok megerősítik ezt az időmeghatározást. Nincs kizárva azonban, hogy az etruszkok tengeri tevékenységének kezdete még régebbi.”¹²

A második idézet:

„A Földközi-tenger nyugati térségének kereskedelmi kiaknázására irányuló nagyszabású vállalkozásban a görög és föníciai hajósok mellett valószínűleg már kezdettől fogva az etruszkok is részt vettek: ez lehet az oka tengeri hajózásuk fejlődésének, amely, elsősorban a Tírrén-tengeren, az etruszkok hatalmi túlsúlyára vezetett. . . Megerősíti ezt az is, hogy etruszk mütárgyakon a Kr. e. 7. és 5. század között sűrűn ábrázoltak kereskedelmi és hadihajókat vagy tengeri ütközetek jeleneteit. . . Nincs kizárva – éppen a történelmi hagyomány alapján –, hogy az etruszk hajósok legmerészebb felfedező útjainak egyike-másika túljutott a Tírrén-tenger határain, a Földközi-tenger nyugati része felé.”¹³

Végül a harmadik megállapítás:

„...az Etruria és a keleti országok közötti élénk áruforgalomban Etruria inkább vásárló piacot jelent; a más országokban, főleg Görögországban előkerült etruszk tárgyak ugyanis egyáltalán nem állnak arányban az Etruriában talált importált darabokkal. Így természetesen felmerül a kérdés: mivel fizetett Etruria a behozott árucikkekért? ...Minden jel... arra mutat, hogy az Etruriából kiszállított javak zömét az etruszk bányákból kikerülő érc (réz, ólom, vas) alkotta...”¹⁴

– és – ki tudja? – tenné hozzá alighanem Frobenius – talán a nyugat-afrikai partokról hozott árucikkek, az arany és a rabszolga.

A felsorakoztatott érvek és ellenérvek mellett kétségtelen: az etruszkok szerepeltetése és nyugat-afrikai kolonizáló tevékenységüknek a Kr. e. 1300 körüli időre helyezése egyrészt az Atlantisz-legendával való egyeztetés, másrészt az egyedül lehetségesnek tartott tengeri úton bekövetkezett kulturális továbbítás feltételezésének a szülötte.

¹² Id. mű, 68–70. old.

¹³ Id. mű, 74. old.

¹⁴ Id. mű, 73. old.

A téma lezárásaként feltétlenül idekívánczozik, mit mondott minderről a hipotézis alkotója maga, és pedig az atlanti kultúrkörre vonatkozó elgondolásainak letisztulása után, 1926-ban, az *Atlantis* c. gyűjtemény X. kötetének első részében. E sorok annál figyelemreméltóbbak, mert akik oly élesen Frobenius szemére vetik az Atlantisz-hipotézis légből kapott jellegét, figyelmen kívül hagyva a tudós egyéni fejlődéstörténetét, itt következő szavairól sosem tesznek említést.

„Íme előttünk a terrakottafejek, az Olokun fő és régészeti bizonyítékként Nyugat-Afrika mindenféle törmeléke. A múlt ködéből pedig előbukkan a jorubák mitológiája – mely azonban nem álomba szenderült hagyatéék, hanem elevenen élő organizmus, olyan életérzést kifejező zárt mitológia, mely sehol másutt nem áramlik már át a földön zavartalan tisztaságban a népeken. Mert a jorubák életérzése – ott, ahová Európa nem fészkelte még be magát áruházaival és ültetvényeivel – a magas mitológiáé, mégpedig a görögök előtti kor teljes tartalmú alkotó- és díszítőelemeivel.

Ami a görögség rohamra folytán a Földközi-tengeren évezredekkel ezelőtt – mint akkor már ősi és elöregedő – elpusztult, az még él ma Nyugat-Afrika távoli vidékein.

Ez az atlanti probléma varázsa.

Nem a sejtések és gyanítások birodalmából felvonultatott képek, hanem a bámulatra méltó tények varázsos ereje; az évezredek elmúlása után felmérhető, megfogható valóság.”¹⁵

Vagyis mint láthatjuk, éppen az Atlantisz-hipotézis szerzője óv attól, nehogy nagyobb fontosságot tulajdonítsunk a „sejtések és gyanítások” birodalmának, mint „a bámulatos tények varázsos erejé”-nek.

Áttérve Frobeniusnak az *etióp* és *hamita* kultúráról adott leírásaira, ezekről röviden annyit: Frobenius az ellenpólusokat szembeállító, sokak által igen gyakran alkalmazott módszerrel – dichotímiák elénk vetítésével – próbálja Afrika népeit és kultúráit átfogóan jellemezni.

Bár a hamiták és etiópok kettőssége mögött ott találjuk az állati, illetőleg a növényi léthez kapcsolódást, az ellentétes irányú térérzékelést, a matriarchalizmus és a partiarchalizmus kettősségét, az államalkotás és annak hiánya közötti ellentétet, vélekedésem szerint alapvetően mégis arról van itt szó, hogy az afrikai etnológiában jártas német kutató az etnológiai kultúrák két a mezolitikum folyamán (Kr. e. 9–5000) kibontakozott alaptípusát

¹⁵ Frobenius: *Atlantis*, X. köt., Die atlantische Götterlehre, Jena, 1926, 9–10. old.

– egyrészt a vadászból kialakult pásztorkodó állattenyésztő¹⁶ (hamita),

– másrészt a gyűjtögetést követő földműves¹⁷ (etióp) kultúrát¹⁸ állította élénk, illetőleg vetítette vissza a történelem előtti időkbe.

Mindezzel nyilvánvalóan arra törekedett, hogy többek között visszautasítsa a korabeli szűkkeblű Európa-centrikus történetszemléletet, amely szerint a történelem körébe csupán Babilontól a modern Euramerikáig terjedő 5000 esztendő tartozik, viszont mindaz, ami ez előtt vagy e mellett található, az őskori, illetőleg a korabeli természeti népek szellemi és morális sötétségéhez, az evolúció létrájának alacsonyabb fokán álló emberek világához sorolandó.

Ami Frobenius modelljének a maga korára extrapolált szegmentumát – a „hamita–etióp” kettősség párhuzamaként a 20. századi „angol–francia–német” szembenállás bemutatását – illeti, az valóban alapvetően elhibázott. Hiszen ha e két kulturális őstípus nyomai a századelő európai népeinek körében bűvópatakszerűen itt-ott elő is tűnnének, ez a feudális nyomokat még láthatóan őrző, de alapvetően kapitalista társadalom keretei között Angliától a cári Oroszorszáig mindenütt egyformán előfordulhatna. Ugyanakkor abban a gondolatban, hogy:

„...lám, mennyire közeli rokonságban áll egymáshoz a maga kettős arculatával – ellentéteikben is egymáshoz hasonló kultúráikkal – Afrika és Európa”

– ismét visszacsendül a „kultúrák” egyforma megbecsülésének az eszméje.

Ettől függetlenül ez a vaskos melléfogás azt sejteti, hogy az első világháború elvesztésének a németekre gyakorolt sokkhatása Frobeniust se kerülte el, ha nem is keresett menedéket abban a keserű önvigasztalásban,

¹⁶ Az állattenyésztés első jelei az i.e. 12 ezredik évig mutatnak vissza, a kiterjedt házasítás pedig i.e. 8000 körül következett be.

¹⁷ A vadon élő gabona gyűjtésének legrégebbi nyomai az i.e. 10 000 év körül bukkannak fel, a valóságos növénytermesztés, a vetés pedig az i.e. 7–6. ezredben mutatkozik.

¹⁸ E globális jellemzésre törekvő nagyvonalú kiemelés természetesen egyáltalán nem jelenti azt, mintha Frobenius – aki olyan sokféle afrikai kulturális megnyilvánulásról számol be – ne tudná, hogy e két alapvető ösfoglalkozás egymásba fonódó átmeneti formáinak roppant sok és sokféle alakulata is megtalálható Afrikában. A deduktív értelmezés bizonyos magasabb szintjén azonban helyénvalónak tartotta az ilyen és ehhez hasonló dichotimiákban felmutatott, poláris feszültséget kifejezésre juttató, átfogó megvilágítás módszerét.

mely szerint a németiség elbukásával egyidőben már úgylis az egész nyugati kultúra lehanyatlásának a küszöbére léptünk (Spengler). Frobenius súlyos mellékfogásának tragikus moralitása ugyanakkor abban rejlik, hogy a németiségnek a mélységesen humanista, világos és a második világháború folyamán oly végzetesen szabadjára eresztett sötét arca közül – Hitler uralomra jutása előtt egy esztendővel! – a maga és a németiség nevében voksát az első arculatra: a humanizmus Frobenius által oly megragadóan élénk rajzolt megtestesítőire, a növényi léttel összenőtt, áhítatos, mélységesen kultúrált, szelíd etiópokra adta.¹⁹

Utolsó megjegyzésként – az angol–francia, illetőleg német párhuzamot ismét figyelmen kívül hagyva – idekíváncozik még: bár Frobenius leírásain érződik, hogy rokonszenve az etiópok felé hajlik, mégis az őstörténeti gyökerekig visszamutató, konkrét afrikai hamita (ill. pásztori) kultúra jellemzésében – így többek között az egyik elbeszélésükhöz fűzött, alább idézett bevezető szavaival²⁰ – igazi szellemtörténész kultúratudósként, teljes belső átéléssel igyekszik ennek az életformának is a maga mélységesen emberi arculatát megragadni.

„Az észak-afrikai pusztaságokon a hamitáknak mind az életformája, mind a gondolkodásmódja különleges módon kifejlesztette a dicsekvést – ami a férfienek, a gyerekkortól kezdve, egyik legfurcsább és legizléstelenebb tulajdonsága –, de egyúttal olyan nézeteket is kialakított, amelyek ezt a később másképpen minden elpusztító szenvedélyességet gátak közé szorították.

Belső feltételei következtében minden misztikus beállítottságú életérzés a megrendülésre kell, hogy hajlamossá tegyen. Ugyanígy minden mágikus jellegű életérzés viszont szilárd fogalmak kifejlesztésére készlet. A rablóélet ilyen fogalmi: a nemeslelkűség és a becsületérzés. És valóban, a Nubiai-sivatag elbeszélései között, akárcsak Nyugat-Szahara hagyományai területén, nem ritka az olyan mese, amely „nemeslelkűségtől csepeg”. A becsületérzés témájának a következő... szakaszt szenteltük.

Itt viszont hadd álljon egy elbeszélés a kordofáni baggaráktól, mely azt példázza, hogy a szenvedélyesség emésztette szív milyen furcsa és emberileg bennünket mégis mennyire megindító útra léphet. Olyan útra, ahol végül is kényszerűen ölni kell, azért, hogy az illető megszabadulhasson a hálára kötelezettség nyomasztó terhétől!”

¹⁹ Frobenius: *Schicksalskunde*, Leipzig, 1932.

²⁰ Lásd *Kulturgeschichte Afrikas* (Histoire de la civilisation africaine) 50. szakasz bevezetőjét (384. old., ill. a francia kiadásban a 324. old.) a *Mussas Danbarkeit* (La gratitude de Moussa) c. elbeszélés előtt.

Ennél is továbblép Frobenius a hamita lelkület megértésében, amikor – az említett becsületérzés kifejezésre juttatását magyarázva – kijelenti:

„Olyan darabok, mint a 'Gasszire lantja' és az 'Annalja-Tu-bari', az emberiség legjelentősebb költői alkotásai közé tartoznak.”²¹

²¹ Frobenius: *Kulturgeschichte Afrikas*, Zürich, 1933, 396. old.